

Fonološka i morfološka analiza odabranih poglavlja etnografskog rukopisa Nikola Novaković: Staro Selo Štefanje 1903.-1904.

Fridrih, Ema

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:969263>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Ema Fridrih

**Fonološka i morfološka analiza odabranih poglavlja
etnografskoga rukopisa *Nikola Novaković: Staro Selo Štefanje 1903. – 1904.***

(Završni rad)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Ema Fridrih

Matični broj: 0009083220

Fonološka i morfološka analiza odabranih poglavlja etnografskoga
rukopisa *Nikola Novaković: Staro selo Štefanje 1903.-1904.*
ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost/Njemački jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Marina Marinković

Rijeka, 20. kolovoza 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Fonološka i morfološka analiza odabranih poglavlja etnografskoga rukopisa Nikola Novaković: Staro Selo Štefanje 1903.-1904.* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Marine Marinković.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u završnom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Ema Fridrih

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. O selu Staro Štefanje	3
3. Povijesni kontekst nastanka Rukopisa	3
3.a) Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena	4
3.b) Nikola Novaković	5
3.c) Suradnja Radić- Novaković- Boranić kroz pisma.....	6
4. Osnovna obilježja štokavskoga narječja	6
5. Osnovna obilježja kajkavskoga narječja	7
6. Štokavsko-kajkavska interferencija.....	7
7. Fonološke i morfološke značajke odabranih poglavlja rukopisa	9
7.a) Fonološke značajke jezika odabranih poglavlja.....	9
7.b) Morfološke značajke odabranih poglavlja	13
8. Leksičke značajke jezika Rukopisa.....	17
9. Ulomci iz teksta.....	19
10. Zaključak.....	22
11. Literatura	23
12. Sažetak i ključne riječi (na hrvatskome jeziku).....	24

1. Uvod

Tema ovog završnoga rada jest fonološka i morfološka analiza jezika etnografskoga rukopisa *Nikola Novaković: Staro Selo Štefanje 1903.-1904.*, odnosno njegovih sljedećih poglavlja: 4. *Životne potreštine*, 5. *Odielo i obuća*, 6. *Nakit i češljanje*, 7. *Ogrjev i posvjet*, 8. *Pušenje*, 9. *Liekovi*, 10. *Tamarenje životinja i gamadi*. Pri dijakronijskim dijalektološkim istraživanjima jačala je svijest o značaju starijih tekstova. Jedan od njih je i Novakovićev Rukopis.

Cilj rada svakako je potvrditi pripadnost jezika analiziranoga korpusa dvama hrvatskim narječjima: štokavštini i kajkavštini, „uz pretpostavku da jezik rukopisa u velikoj mjeri odražava organski sustav mjesta u kojem je nastao.“ (Marinković, 2022: 399) Motivaciju za odabir ove teme pronašla sam upravo u činjenici da su govori koji imaju značajke dvaju hrvatskih narječja posebni i zanimljivi, a k tome se ovdje radi još i o zabilježenu jeziku sela koje je geografskom pozicijom blisko mom mjestu odrastanja (Bjelovaru), pa tako i u jeziku Rukopisa pronalazim brojne značajke koje su karakteristične i za govor moga mjesta. Sve to motiviralo me da se posvetim pisanju završnoga rada baš na ovu temu.

Pri pisanju ovog završnoga rada koristila sam se različitom meni dostupnom literaturom: knjigama, časopisima, člancima. U radu sam se oslonila na dosadašnju literaturu o hrvatskim dijalektima, o kajkavskome i štokavskome narječju, o fonologiji i morfologiji hrvatskih narječja.

Staro Štefanje je iznimno zanimljiv punkt zbog svoje geografske pozicije koja se nalazi baš na dijelu preklapanja štokavskoga i kajkavskoga narječja.

U radu ću ponajprije obrazložiti kontekst nastanka i povijesni aspekt Rukopisa, život i rad Nikole Novakovića, a potom slijedi glavni dio rada koji je posvećen analizi jezika Rukopisa, njegovim fonološkim i morfološkim karakteristikama, značajkama koje ga vežu uz štokavštinu i onima po kojima pripada kajkavštini te njihovoj međusobnoj interferenciji. Pokušat ću jezik danog teksta smjestiti u dijalektološki okvir, definirati ga kroz pripadnost određenoj skupini mjesnih govora odnosno dijalektu te iz sveukupnosti napisanoga zaključiti

po kojim značajkama pripada određenom narječju odnosno narječjima. Kroz rad ću se osvrnuti i na neke leksičke značajke. Na kraju rada slijedi zaključak u kojem donosim osvrt na sve napisano.

2. O selu Staro Štefanje

Prema spoznajama Milke Ježić (1992), Štefanje, lokalno središte u području lonjsko-ilovske zavale, dobilo je ime po crkvi sv. Stjepana oko koje je selo izgrađeno, najvjerojatnije tek kad je izgrađena crkva. Selo se nalazi uz cestu koja povezuje podravski magistralni pravac preko Bjelovara i posavski pravac preko Čazme i Ivanića. Reljef Štefanja i okolice je rebrasto-brežuljkasti. Kako Ježić navodi (1992), Štefanje, najstarije naselje ovog kraja i župe, ima zapravo dva naselja: Staro Štefanje i Novo Štefanje ili samo Štefanje. Staro Štefanje nazvano Staro Selo, naselje je izvan glavne ceste Čazma-Bjelovar te se nalazi na sporednom putu sjeverozapadno od Štefanja udaljeno oko 1,5 km. Smješteno je na blagoj uzvisini koja se spušta prema zapadu, rijeci Česmi, u područje šume i livade Rakitnice. To naselje bilo je tu i prije Turaka, ali je zamrlo u doba njihovih osvajanja. Nakon njihovog odlaska, u vrijeme novog naseljavanja, novi stanovnici držali su se starog rasporeda te su obnovili naselje i dali mu ime Staro Štefanje ili Staro Selo nasuprot Štefanju naselju oko crkve sv. Stjepana. Doseljavanje prestaje početkom Prvoga svjetskog rata, a rat zaustavlja razvoj kraja. Nakon rata g. 1918. raspada se Austro-Ugarska država, a u ovo područje dolaze novi doseljenici, ali u manjem broju. Bili su to dobrovoljci iz Prvog svjetskog rata, pretežno Srbi i Hrvati. Prema Popisu stanovništva iz 2021. godine, naselje Staro Štefanje ima 154 žitelja.

3. Povijesni kontekst nastanka Rukopisa

Za razumijevanje nastanka etnografskoga rukopisa *Nikola Novaković: Staro Selo Štefanje 1903. - 1904.* važno je detaljnije proučiti povijesne okolnosti i prilike u ondašnjem kulturnom životu koje su do njega dovele. Upravo je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac¹ dao prvi poticaj istraživanjima narodnoga stvaralaštva i kulture, još početkom

¹ Bio je zagrebačkim biskupom od 1788. do 1827. godine.

19.stoljeća. „Uputio je okružnicu svećenicima kojom ih je pozvao da prikupljaju „sve horvatskog i slavonskog narječja proizvode, iz kojih se bogatstvo i narav jezika poznati može“, čime bi se prikupila građa za oblikovanje jedinstvenog „ilirskog jezika“. Vrlo brzo stvara se mreža suradnika u brojnim seoskim sredinama u kojima su učeni i obrazovani seljaci zapisivali pjesme.“ (Junger, 2019: 147–148) Kako je mnoštvo istraživača i zapisivača² krenulo u taj veliki pothvat bez pravih i jedinstvenih smjernica za rad, nastala je potreba za tzv. *Uputnicama* koje su sadržavale pitanja po kojima bi se svi istraživači orijentirali u svome radu i na taj način izvještavali o govoru i običajima svoga kraja na sistematičan način koji bi bio svojstven svima njima. Prvi koji je stvorio pravila za zapisivanje i opisivanje folklornih sadržaja i života na selu bio je Stanko Vraz čije se metode terenskoga rada koriste i danas u znanstvenoistraživačkome etnološkom radu. (Junger, 2019: 148) Sljedeći važan korak u razvoju znanstvenog proučavanja narodnog života jest svakako osnutak Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.³ „Osnivanjem Akademije došlo je do institucionaliziranja terenskoga rada, a prikupljanjem građe stvarao se fond rukopisnog arhiva. Već 1888. godine osnovan je Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature, zasebno tijelo koje se bavilo etnologijom. Cilj odbora bilo je organizirano sakupljanje tradicionalne narodne literature, koja će se s vremenom izdavati u zborniku. Već 1895. godine tiskan je Poziv za folkloristički zbornik u obliku letka te je poslan na adrese eventualnim suradnicima – studentima, gimnazijalcima, pučkim učiteljima, župnicima i kapelanima, sucima, odvjetnicima, vlasteli. Odbor je širio krug suradnika na terenu, a time se širio i fond građe koja se trebala kasnije i objaviti. Akademija je osiguravala istraživačima godišnju novčanu pomoć za njihov rad. U pozivu su se nalazile i kratke upute za sakupljanje folklorne i dijalektološke građe.“ (Junger, 2019: 148–149)

3.a) Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena

„Prvi svezak *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* izašao je 1896. godine na čelu s urednikom Ivanom Milčetićem. Na početku *Zbornika* Milčetić je istaknuo njegovu važnost jer se u njemu ogleda slika tradicijskoga života Hrvata i Srba na čitavom etničkom prostoru gdje oni žive. Građa je prikupljena na terenu podijeljena po različitim temama kao npr. ženidbeni običaji, trudne žene i porod, okokućad (domaće životinje), vjera u osobita bića,

² Uglavnom seoskih obrazovanih ljudi poput učitelja, svećenika, ali i studenata i gimnazijalaca

³ 1866.g. u Zagrebu

priče, anegdote i pitalice, prporuše, načini narodnog općenja i dr.“ (Junger, 2019: 149) Kako Junger dalje navodi u svom članku, na Milčetićevo mjesto glavnog urednika *Zbornika* 1897.godine dolazi Antun Radić. On proširuje mrežu suradnika koji obavljaju posao na terenu te izvještava o slanju dopisa u čitav niz naših krajeva i onih u kojima žive Hrvati. (Junger, 2019: 150) „Najvažniji Radićev doprinos svakako je *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* objavljena u 2. broju *Zbornika* 1897.godine.“ (Junger, 2019: 150) U njoj su sadržana pitanja i teme kojih su se istraživači trebali pridržavati prilikom istraživanja i prikupljanja građe. Tako je Radić konačno stao na kraj slobodnom izboru tema i njihovoj obradi. Tih se pravila držao i Nikola Novaković u svom Rukopisu.

3.b) Nikola Novaković

Nikola Novaković rođen je u seljačkoj obitelji koja se bavila poljoprivredom i stočarstvom. Završio je četiri razreda osnovne škole, kao i sva djeca iz sela u to vrijeme, te nije nastavio školovanje jer je ostao kod kuće pomagati svojim roditeljima u poljoprivredi. Osim poljodjelstvom, Nikolina obitelj bavila se i trgovinom. Njegov otac bio je vlasnik trgovine koja je prodavala duhan. Nikola će se često dopisivati s urednicima *Zbornika* (o čemu će više riječi biti u sljedećem odlomku) pa tako u pismu od 25. travnja 1903. godine piše „(...) k' tomu moj otac drži traftiku, pa svaki čas netko dojde po duvan, dojde k men dje pišem, zdrma me za pleće, pa pita, šta ti to šrajbar šrajbaš, e onda mu moram odgovort, i riešt se ga. A kad se ji puno skupi, moram prestat pisat, jer djamore, viću i narivavaju se, a ja nemam kuće nasamo dje bi mogo pisat, nego po selski u rpi.“ (Novaković, 1902.–1907., pismo od 25. travnja 1903.) „Iako rođen u seoskoj i poljoprivrednoj obitelji, svaki slobodan trenutak posvećivao je svojim dvjema najvećim sklonostima: čitanju i pisanju. Točni podaci o Nikolinom životu ne postoje. Kazivačica Marija Golubić navodi kako je Novaković neko vrijeme živio u Starom Selu, a da se kasnije preselio u Zagreb. U Starom Selu živio je sigurno do 1910. godine, kada je završio pisanje Rukopisa. Nikola Novaković izuzetno je važna osoba za kulturu i povijest Starog Štefanja, ali i čitavog bilogorskog kraja. Otkrićem Rukopisa u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koji je dugo godina bio zaboravljen i pokriven prašinom na dnu ladica Arhiva, Novaković je u kratkom roku postao poznatom povijesnom ličnošću čiji je rad i djelo od izuzetne kulturne i etnološke važnosti za širu okolicu Starog Štefanja, ali i cjelokupne etnološke zajednice.“ (Junger,2019: 158–159)

3.c) Suradnja Radić- Novaković- Boranić kroz pisma

1902.godine Antun Radić napustio je poziciju glavnog urednika *Zbornika* te na njegovo mjesto dolaze Dragutin Boranić i Tomo Maretić. „Maretićevo uredništvo obilježila je preporuka istraživačima da svoju građu zapisuju na dijalektu kraja iz kojeg dolaze.“ (Junger,2019: 152.) Junger objašnjava kako se arhivska građa prikupljena do 1945.godine naziva Starom zbirkom, a građa prikupljena nakon toga Novom zbirkom. Sva ta građa bila je namijenjena objavljivanju u *Zborniku*, ali objavljen je tek malen dio. Ni rukopisi Nikole Novakovića nisu doživjeli svoje tiskano izdanje. Oni su nastali u vrijeme Radićeva uredništva.⁴ Njegovi rukopisi sadrže četiri opsežna sveska i osamnaest pisama koja je Novaković slao Boraniću. Oni su se naime dopisivali u razdoblju od 1902. do 1910. godine. Pisma koja su razmjenjivali Radić i Novaković nisu sačuvana, kao ni pisma koja je Boranić slao Novakoviću pa se tek po kontekstu mogu razumjeti detalji koje je Boranić razmjenjivao s Novakovićem. Najviše pisama je iz 1902. i 1903. godine, njih čak deset. Kao mjesto pisanja ističe se Staro Selo, a pisma su pisana uglavnom nedjeljom. Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature 1913. uredniku folklorske građe odobrava odlazak u Štefanje jer se građu ubrzo planiralo objaviti u *Zborniku*, ali skori početak Velikoga rata kumovao je postupnom prekidanju svih kulturnih aktivnosti i djelatnosti, pa je tako vrlo vjerojatno bio i razlogom zašto rukopisi Nikole Novakovića nikada nisu ugledali svjetlo dana u *Zborniku za narodni život i običaje*. (Junger, 2019: 148–156)

4. Osnovna obilježja štokavskoga narječja

Prije fonološke i morfološke analize odabranih poglavlja Rukopisa, u ovome i sljedećemu poglavlju izdvojiti ću, uz pomoć stručne literature, osnovna obilježja štokavskoga odnosno kajkavskoga narječja.

Osnovne značajke štokavskoga narječja su: „*što* ili *šta* kao zamjenička riječ, razlikovanje dvaju kratkih akcenata, uzlaznih i silaznih, sačuvane nenaglašene duljine, *u* kao refleks stražnjega nazala i samoglasnoga *l*, nadalje inicijalna skupina *v* + slabi poluglas daje *u*, npr.

⁴ 1897.-1902.

unuk, *šwa* daje *a*, ali uz odstupanja, premetanje *wbse* u *sve*, prijelaz *-čr* u *-cr*, s odstupanjima, promjena *-l* na kraju riječi ili sloga u *-o* ili *-a*, promjena *cr* u *tr* u riječi trešnja, tzv. novo jotovanje dentalnih i labijalnih suglasnika, gubljenje fonema *x*, nastavak *-a* u G mn. imenica muškoga i ženskoga roda, nastavak *-u* L jd. imenica muškoga i srednjega roda (*u gradu*, *u selu*), umetak *-ov/-ev* u množini većine jednosložnih imenica muškoga roda, izjednačenje dativa, lokativa, instrumentala množine imenica, čuvanje nastavka *-og(a)* u genitivu i akuzativu jednine muškoga i srednjega roda zamjeničko-pridjevske deklinacije (*drugoga*), poseban oblik s nastavkom *-a* za srednji rod u nominativu množine zamjeničko-pridjevske promjene (*ova sela*, a ne *ove sela*), čuvanje aorista, posebne konstrukcije uz brojeve od 2 do 4 (*dva*, *tri*, *četiri noža*), znatan broj turcizama.“ (Lisac, 2003: 17–18)

5. Osnovna obilježja kajkavskoga narječja

Osnovne značajke kajkavskoga narječja, na temelju korištene literature (Lončarić, 1996 i Vranić, Zubčić, 2018) jesu:

upitno-odnosna zamjenica *kaj*, gubitak dvojine, smanjenje broja tipova deklinacija, gubitak vokativa, komparativni sufiks *-e(š)*, gubitak nesloženih preteritalnih vremena, jedan futur s *biti*, supin, posebni oblici za DLI u množini, osnovna kajkavska akcentuacija: razvoj neocirkumfleksa i zastupljenost unakrsne metatonije cirkumfleksa i akuta te metatakse.

6. Štokavsko-kajkavska interferencija

Postoje dvije vrste štokavsko-kajkavskih odnosa:

„a) prirodno jezični, dijalektni razvoj u prostoru i vremenu i b) sekundarni kontakt bliskosrodnih idioma.“ (Lončarić, Zvečević, 2008:25) Sekundarni kontakt (do kojeg dolazi zbog izvanjezičnih razloga) očituje se u različitim situacijama, gdje dolazi do promjena u organskim strukturama obaju narječja. Kod proučavanja sekundarnih kontakata srodnih

jezičnih idioma i njihove interferencije potrebno je izdvojiti one značajke koje genetski pripadaju i jednom i drugom narječju. „Po tome se razlikuju:

1. organski prijelazni govori, koje treba tako i zvati: prijelazni govori, i
2. govori nastali sekundarnom interferencijom, koji se mogu zvati miješani govori (Lončarić 1985b, 1996).“ (Lončarić, Zečević, 2008: 25)

Kada uzmemo u obzir intenzitet odnosno učestalost kontakata između štokavskoga i kajkavskoga narječja, razlikujemo tri vrste govora. „Prvu skupinu čine oni govori između kojih je kontakt ostvarivan u najvećem opsegu, a to je onda kada su u istom mjestu, još bolje, ako su i u istom zaseoku bili pomiješani štokavci i kajkavci. Druga bi skupina štokavskih govora bila ona gdje štokavski govori nemaju kontakt u istome mjestu, već imaju kontakt s kajkavštinom iz susjednoga mjesta. Tih je govora najviše. Treći govori nemaju kontakt s kajkavštinom, točnije nemaju bliži kontakt.“ (Lončarić, Zečević, 2008:27) Uzimajući u obzir značajan kajkavski utjecaj, moglo bi se govoriti o četiri, odnosno pet stupnjeva i o toliko skupina govora. „Na prvom stupnju posuđuju se pojedinačni leksemi i obično fonem 3. Čini nam se da su svi štokavski govori ovoga područja zahvaćeni tim stupnjem, a ako nisu, onda ih je malo. Na drugom stupnju izjednačuju se palatalne afrikate, ako to nije drugoga porijekla, javlja se x, otvoreno ili zatvoreno e, preuzima se supin, ponovno se uspostavljaju ispali vokali, npr. -i u infinitivu. Sve te pojave nisu zastupljene u svim govorima koje bismo mogli svrstati u tu skupinu. Ako su zastupljene sve, ili većina njih, već se može govoriti o višem, trećem stupnju utjecaja. Četvrti bi stupanj bio stanje kada ne možemo odrediti je li govor štokavski ili već kajkavski, možemo ga smatrati štokavsko-kajkavskim, odnosno kajkavsko-štokavskim govorom. Naravno, teško je tu reći je li govor bio u početku štokavski ili kajkavski ili je u početku bila riječ o dva govora, štokavskom i kajkavskom u istom mjestu, od kojih je onda nastala takva mješavina. Uvjetno bismo mogli govoriti i o petom stupnju kajkavskoga utjecaja na štokavske govore, a to bi bio stupanj kada je štokavski govor postao kajkavski.“ (Lončarić, Zečević, 2008: 27) U Čazmi kajkavci i štokavci pripadaju zajedničkoj komunikacijskoj sredini, gdje dolazi do promjena i kod jednih i kod drugih te se razvija miješani sustav kao organski idiom čitave zajednice, s elementima iz obaju govora koji su u kontaktu. „Čazma se zemljopisno nalazi na rubu kajkavskoga područja, prema povećoj štokavskoj oazi koju čini dvadesetak sela na potezu od Ivanić-Grada do Čazme. Granični položaj Čazme i njezina govora između štokavskih i kajkavskih govora treba shvatiti kao jedan tip govora od kojega se prema istoku, sjeveroistoku, jugu i jugoistoku nastavljaju govori s jačom kajkavskom bazom, a sa sjeverozapadne i zapadne strane govori s jačom štokavskom

bazom. Na terenu to čini mozaik od istih elemenata različito strukturiranih govora.“ (Lončarić, Zečević, 2008: 28) Stanovnici Čazme danas se u svakom pogledu osjećaju štokavcima, ali ih okolina, upravo ta štakavska oaza smatra kajkavcima. U svakom pogledu riječ je o miješanom govoru, u kojem mnoštvo sadržaja ima dvostruke mogućnosti izraza.

7. Fonološke i morfološke značajke odabranih poglavlja rukopisa

U sljedećim odlomcima bit će riječi o fonološkim i morfološkim značajkama jezika odabranih poglavlja Rukopisa koje su svojstvene štokavskome ili kajkavskome narječju, ili su pak rezultat općega hrvatskog razvoja. Za svaku fonološku i morfološku pojavu izdvojila sam konkretne primjere iz odabrana korpusa.

7.a) Fonološke značajke jezika odabranih poglavlja

U fonološkoj analizi jezika Rukopisa valja prije svega izdvojiti samoglasnički sustav.

Ponajprije ću se osvrnuti na ostvaraj jata u analiziranome tekstu. Kontinuanta jata u dugim je slogovima ijekavska (*liepo, bieli, Štiefanje*), a kratki jat daje je (*mjesti*). Uočeni su i poneki ekavski ostvaraji, poput onih u primjerima *sirutka z mlekom i iz Belovara*. U primjeru *sikera* radi se o ikavskom refleksu jata. U leksemu *željezo* riječ je o jekavskom refleksu jata u kratkom slogu, što se i podudara s refleksom jata u ostatku Rukopisa.

Premetanje *vse* u *sve* bitna je štokavska osobina. U tekstu za nju pronalazim sljedeći primjer: *sve vidimo tako ko da je pred nama*. Gubljenje samoglasnika potvrđeno je u inicijalnu položaju u riječi: **mjesto** *žepova je naprvo jezk*, medijalnu položaju u riječi: **velka** *ledina, pol ledne* te finalnu položaju: **med** *kotrigima, izmed anjseca i poruba*.

Redukcija vokala *u* vidljiva je na početku i na kraju riječi: *što se puši mjesto duhana, izmed tuljavke i gornjeg tala*. Gubljenje vokala *u* primjetno je i u primjerima: *jabka, jabke*, ali supostoje i primjeri *z jabukom, jabuka* (G mn.) tako da se redukcija *u* ne provodi dosljedno.

Redukcija vokala *i* primjetna je u primjerima *velka, đubrenca, kobasce* i sveprisutna je u tekstu: *ujutro se falla* koliko je do dana naprela, *sušt*, nekoji se znaju *falt*.

Slogotvorno *l* uvijek se realizira kao *u* (što je svakako značajka općega hrvatskog razvoja), što je vidljivo iz primjera kao što su: *puna, sunču, vuk*. Slogotvorno *r* očuvano je i to pokazuju primjeri *srce, grlo*.

„Praslavenski poluglasovi jor (ъ – stražnji, tvrdi) i jer (ь – prednji, meki) od 9. se stoljeća artikulacijski izjednačuju u neutralan poluglas pod nazivom *šva* (ə). Taj se poluglas potom eliminirao iz sustava; najprije redukcijom u slabom položaju, a kasnije, od početka 12. do kraja 13. stoljeća, i prijelazom u puni samoglasnik (vokalizacijom) u jakom, a ponekad i u slabom položaju.“ (Lukežić, 2012: 135-136) Primjeri vokalizacije su: *dan* (дѣнь), *otac* (отѣць), *jedan* (jedѣнь), *daska* (дѣска), *staklo* (стѣкло), *danas* (дѣньсь). Nisu zabilježeni primjeri gdje se *šva* vokalizirao u *e* u odabranu korpusu, ali na razini cjelokupnoga rukopisa vidljive su „tek neke potvrde s vokalom *e* (*vjeter 2x, noćes 25x; sem/nisem* s velikim brojem potvrda) koje ukazuju na prisutnost kajkavskoga supstrata.“ (Marinković, 2022: 402)

Odras stražnjega nazala **ɔ* bilježen je vokalom *u*: *muž, rubac, ruka* (A jd. *ruku*). Vokal *u* također možemo pronaći u leksemima gdje je njegov korijen etimološki (*kruh, juha*), ali i u leksemima poput *put, vugljenje, muž, rubac, posuđe* gdje je riječ o refleksu stražnjega nazala. Stražnji nazal, osim vokala *u*, nigdje za rezultat nije dao i vokal *o*. Vokal *o* ima svoje etimološko podrijetlo u leksemima *dom, krilo, pojas, konj, krzno*.

Vokal *e* u mnogim leksemima ovoga rukopisa svoje podrijetlo vuče od etimološkoga *e*, te je tako slučaj u leksemima: *zemljoivid, selo, polje, jedva, žena, bubreg, smetlište, zdenac*. U leksemima *početak, svet, gledati, peta, greda, osvetiti, meso, povezan, tetiva* riječ je o podrijetlu vokala *e* od prednjega nazala.

Razvoj toga vokala jest rezultat općega hrvatskog razvoja, i to je odrednica koja se ne može pripisati isključivo jednome ili dvjema narječjima, već je svojstvena svim govorima hrvatskoga jezika.

U sljedećim odlomcima slijedi analiza suglasničkoga sustava.

U analiziranome tekstu glas *f* u jeziku analizirana korpusa je uglavnom očuvan u posuđenicama, i to prije svega na početku riječi: *forinti, fino, forme, fele, fertun*; u sredini riječi u primjerima: *cifra, zafrig, jeftin, štofa, štiefanje, izcifran, pofarban, tajflcajg*; te na dočetu riječi *škaf, šaraf*.

Glas *h* gubi se na početku riječi (*ambar, rastovu, ladno, laće, rana*), nije izgubljen tek u ponekim primjerima poput *hrastije, hlijev, hambar*. U sredini riječi očuvao se: *duhan, orahovo, buhe, zahod*, ali primjera riječi u kojima se nalazi na dočetu gotovo i nema, pronađen je tek jedan primjer: *njih*. U brojnim primjerima glas *h* se ipak gubi ili zamjenjuje nekim drugim suglasnikom poput *v* u *kruv, juva* ili *duvan*. U primjeru rečenice *Na vr toga drva bile su nasadene željezne škare* glas *h* na dočetu riječi *vrh* nije očuvan. *Hambar* se vrlo često bilježi kao *ambar*.

Valja izdvojiti pojavu vokalizacije finalnoga *l*. Suglasnik *l* na kraju sloga ili riječi zamjenjuje se s *o*, a ta „preinaka na dočetu sloga otpočinje na samome kraju starojezičnoga razdoblja.“ (Lukežić, 2012:202) Vokalizacija se provodi: u glagolskome pridjevu radnome jednine muškoga roda (*zapoviedio, bijo, presieco*) i u N jd. imenica muškoga roda (*odio, dio*).

Što se pak tiče razvoja fonema /*ń*/, on je u jeziku ovoga Rukopisa ostao nepromijenjen te je bilježen kao <*nj*> : *doljnji, starinjnski, ženjsko, njemu, daljnji, konjski*. Polazni /*n*/ očuvan je u riječima *novi, gnojište*. U primjerima *stranjnski, znamenjka, ženjsko* uočen je prijelaz *n>ń* ispred suglasnika *s* i *k*. Polazni opstruent **d'* u većini se primjera odrazio kao *ž* (u pismu *đ*): *ogradio, zasadio, oruđe, uređeno, priređivanje*.

U jednom jedinom primjeru u tekstu vidljiv je i rotacizam *ž* u *r*: čičme za ženidbu to su oni koji nigda čičama *nemore* nit ji imaju za što kupt. Izostanak rotacizma je uočljiv u sljedećem primjeru: *Kad ga nemožem uredt*.

U nekim riječima primjetan je izostanak sibilizacije: *ruki, nogi, bubregi* (...) „Razvoj primarnih skupova **bj*, **mj*, **pj* i **vj* važan je jer se između sastavnica umeće sonant *l* koji je zatim jotiran.“ (Horvat, 2021: 45) U primjerima iz Rukopisa to je vidljivo u riječima: *zemlja, izramljat, omamljeno, premmljt* (*mj>mł>mlj*), *riblje, nadrobljenu, obrubljen, deblji* (*bj>bł>blj*), *skonopljam, skupljena, neotipelju* (*pj>pł>plj*), *napravljene, popravljali, criepovlja, pravljenje* (*vj>vł>vlj*). „Sekundarni skupovi *bəj, pəj, vəj* odrazili su se kao i primarni skupovi *bj, mj, vj, pj* – nakon gubljenja šva među sastavnice je umetnut sonant *l*, koji je zatim jotiran“ (Horvat, 2021: 45): *groblje, divlje*. U ova dva primjera autor je bio dosljedan, međutim u primjeru *zglavlje/zglavje* primjećujemo nesustavno bilježenje te riječi pa ju možemo pronaći u obje varijante: *...tako da je jedan kraj na zglavlju, a drugi na zemlji*. i

Ognjišće ima zglavje, na što se drva slažu dok gori... Uočavam da građa također sadržava primjere zamjene fonema /l/ fonemom /ʎ/, i to pogotovo ispred fonema /r̄n/ kao u primjerima: *doljnji, stoljnjak*.

Skup *čr prešao je u *cr: *crljeno, crni, crljenac* (rubeola), *crv*, što je značajka štokavskoga narječja.

U sljedećim rečenicama iz ulomaka Rukopisa pojavljuju se glagolski oblici koji u sebi sadrže skup *jd: *Kad živad dojde doma (...), (...) dok neprejde na drugi kraj*. U odabranu korpusu pronađen je primjer skupa *jt: *Ima krava koje su tvrde za dojt*. Iva Lukežić piše o tome kako se u infinitivnoj osnovi glagola složenih od 'ići' javlja skup *jt (*dojti, najti, vujti*), a u prezentu i imperativu skup *jd kao što je slučaj u spomenutim primjerima iz Rukopisa.

Polazni se suglasnički skup *stj očuvao: *z gusjom mastjom, rastovo listje, z ovom kostjom, pred vustjem*.

Primjer *đe* koji se javlja u jeziku Rukopisa potvrda je tercijarne jotacije. Tercijarna jotacija ili kako ju Iva Lukežić naziva starojezična jekavska jotacija „pojavnost je ograničena na organske idiome s jekavskim odrazom jata, pa joj se početak kronološki može pretpostaviti u vrijeme nakon vokalskih preinaka jata.“ (Lukežić, 2012:199)

Jednačenje po zvučnosti vidljivo je u primjeru *potrepštine*, ali izostaje u primjerima *izpred, nizka, jugoiztok, izkapaju*, što je možda i rezultat tadašnjega pravopisa.

Refleks glasa *t'* u tekstu je bilježen grafemom *č'*. „Č se u nizu potvrda nalazi na neetimološkim mjestima (*ćabar, oći, kotać*), što je vjerojatno rezultat Novakovićeve nesigurnosti u zapisu i slušnome dojmu.“ (Marinković, 2022: 403) Neki od primjera su još *laće, puščenu, rućnik, mladić*. Također, „nerijetko se iste riječi bilježe dvojako (*rastić i rastič, dugačka i dugačka*).“ (Marinković, 2022:403)

Protetsko *v* prisutno je u mnogim leksemima poput *vuzki, vugal, vugorki, vugljen, vuži, vuši* itd.

Refleks skupina *st i *sk u analiziranome su tekstu potvrđene skupinom *št: *dvorište, gnojište, smetište, kište* što možemo svakako pripisati štokavskome utjecaju, ali ponegdje u tekstu su prisutne i potvrde sa suglasničkim skupom *šč: *dvorišće, ognjišće* što je odjek kajkavštine.

Veoma je zanimljiv primjer leksem *levorvere* gdje je primjetna zamjena *l* sa *r*.

Depalatalizacija glasa / koja je karakteristična za suvremene kajkavske govore u tekstu se uglavnom ne provodi niti u inicijalnome niti u medijalnom niti u finalnom položaju u riječi, što je potkrijepljeno sljedećim primjerima: *ljubavi, naseljeno, jabljani, dajeko, proljeće, obitelj, temelj*. Jedan od rijetkih depalataliziranih primjera je oblik zamjenice *oni* u G: *Nema ji do noći*.

Na kraju ovoga poglavlja napraviti ću kratki pregled svih značajki, odnosno zaključiti koje su od njih tipične štokavske, a koje tipične značajke kajkavskoga narječja. Tipična štokavska fonološka obilježja jesu svakako refleks jata (ijekavski, jekavski), premetanje *vse* u *sve*, vokalizacija *šva* u *a*, vokalizacija stražnjega nazala u *u*, gubljenje glasa *h* ili zamjenjivanje kojim drugim glasom na početku i kraju riječi, vokalizacija finalnoga *l* u *o*, dobra očuvanost *ž* (u pismu *đ*), prijelaz skupa *-čr* u *-cr*, potvrda relikta *-šč* koji je odraz nekadašnjih skupina *-st* i *-sk*. Tipična kajkavska fonološka obilježja su protetsko *v*, suglasnički skup *-šč*, javljanje skupova *-jt* i *-jd* u infinitivu, prezentu i imperativu. Iz sveukupnosti napisanoga očito je prevladavanje štokavskih značajki, ali utjecaj kajkavskoga narječja također je vidljiv.

7.b) Morfološke značajke odabranih poglavlja

U ovome poglavlju bit će analizirane morfološke značajke odabranih poglavlja te će svaka posebnost biti potkrijepljena primjerom.

Upitno odnosa zamjenica *što* koristi se za neživo te su u Rukopisu prisutni i prilozi koji u sebi sadržavaju tu zamjenicu: *pošto* (*Pošto ga je bilo teško napraviti...*), *kadšto* (*Kadšto od Starog sela, tako i iz Štiefanja otvoren je liep vidik.*), *ništa* (*oku nesmeta ništa*), *zašto* (*zašto narod voli – ako voli – gradsko odijelo?*), *svašta* (*Tu je bilo svega i svašta.*), *nešto* (*Stari ljudi pripovijedaju, da je podijeljo nešto batina.*), *nešta* (*i onda ga obese za petne žile za nešto visokog*).

Genitiv zamjenice *što* glasi *česa*. (*Od česa je kuća sagrađena?*) „koji u genetskome smislu predstavlja kajkavski arhaizam (osnova *č-* i nastavak *-esa*).“ (Lukežić, 2012:254–255) U dativu ona glasi *čemu, čem*. Zamjenica *tko* koristi se za živo (*Tko ide priek, il u vodencu ide tom stazom...*), ali i zamjenica *koj* (*koj si nema zašto gubera kupt, tomu je dobra i ponjava*).

U L jd. imenica muškoga i srednjeg roda nailazim na nastavak -u (*letve na krovu, stanje u selu*) što je noviji nastavak podrijetlom iz polazišne u-sklonidbe. Poznati su sljedeći nastavci za istoimeni padež, rod i broj u općeslavenskome sustavu: L jd. m.r. i s.r. prepoznajemo po nastavcima -ě i -i. U G mn. imenica muškoga i ženskoga roda primjetan je nastavak -a. (*Nema žepova; nitko ne drži jabuka*) „Nastavak -a u G mn. izvorna je ŠTOK. morfološka inovacija, koja se, sudeći prema zapisima u starim tekstovima, od dubrovačkoga područja, gdje je zabilježena u 14.st., širila na ostale ŠTOK. dijalekte.“ (Lukežić, 2015:82) Također, općepoznata je činjenica da je u polazišnom općeslavenskom sustavu nastavak za G mn. imenica muškoga roda o-osnova i jo-osnova bio -ь i -ъ, a isto vrijedi i za srednji rod. Za ženski rod također, ali se radi o imenicama a-osnova i ja-osnova. Množinski oblici L, D i I u muškome rodu imenica istovjetni su: *još konjima nasiplju prove u vušeta* (D), *lula u zubima* (L), *z kojekakvima komadima, z mrzlima canjkima* (I) što je također značajka tipična za štokavsko narječje. D, L i I u općeslavenskome znatno se razlikuju. Množinski oblici dativa za m.r. i s.r. glasili su -омъ (o-osnova) i -емъ (jo-osnova), lokativa -ѣхъ (o-osnova) i -ихъ (jo-osnova), a instrumentala -y (o-osnova) i -i (jo-osnova). (2015:13) Sinkretizam triju padeža množine nije zahvatio sve štokavske govore u srednjojezičnome razdoblju čemu svjedoči činjenica da je u 20.st. otkriven određen broj štokavskih govora kojima je množinski dio sklonidbenih paradigmi podudaran s množinskim dijelom sklonidbenih paradigmi kakve su bile na kraju starojezičnoga razdoblja u ostalim dvama narječjima.

Oblici množine dativa, lokativa i instrumentala ženskoga roda u Rukopisu ipak se razlikuju. U D je nastavak većinom -am, rjeđe -ama (*svinjam, kesigam, kladama*), u L je nastavak -am (*u šumam, u šikaram, u vodam*), a u I –ama (*z rukama prime*). Razlika koja je očuvana u ženskome rodu množine tih triju padeža može biti rezultat utjecaja kajkavskoga narječja, ali također može biti riječ i o staroštokavskoj slavenskoj karakteristici. U polazišnome općeslavenskome sustavu nastavci za ta tri padeža u ženskome rodu množine imenica a-osnova i ja-osnova glasili su: -амъ u dativu, -ахъ u lokativu i –ами u instrumentalu.

Valja izdvojiti i D mn. imenica i-vrste ženskoga roda čiji je nastavak u odabranim poglavljima Rukopisa –ima (*daju kokošima zobat*).

U srednjemu rodu u L prisutan je nastavak –ima (*u selima*), dok u I on postoji samo kod pridjeva, ali u imenica izostaje (*z sitnima drvi*).

U imenica muškoga roda u N koje završavaju palatalom, u množini redovito izostaje morfem –ov/-ev: *muži* umjesto *muževi*, *noži* umjesto *noževi*. Kod imenica koje ne završavaju

palatalom morfem –ov/-ev se pojavljuje: *cugovi, vezovi, plugovi, klinovi*. Taj morfem relikat je praslavenske u-deklinacije. „Morf –ov/-ev dometnut je na dočetak osnove u množinskim oblicima a-vrste imenica m.r.: u ŠTOK. je moguć u svim oblicima množine jednosložnih (i dijela dvosložnih) imenica, u KAJK. u G mn. m.r., u dijelu KAJK. i u G mn. s.r. i ž.r.“ (Lukežić, 2015: 26) Sklonidba po u-osnovi bila je izrazito zastupljena u praslavenskome, no „stopivši se s glavnom sklonidbom, u-osnove ugasile su se kao zasebna sklonidbena paradigma.“ (Lukežić, 2015: 25)

Govoreći o padežima, važno je istaknuti vokativ koji se u kajkavskome narječju sve češće zamjenjuje nominativom. Upravo zbog prirode Novakovićeve zapisa (pripovijedanje, objašnjavanje) vokativ sa svojom temeljnom funkcijom – poziv za sudjelovanje u komunikacijskome činu (Badurina: 2010: 3) nije toliko potreban ni frekventan u tekstu. U odabranu korpusu nije zabilježen, ali jest u primjerima iz ostalih dijelova Rukopisa o kojima piše Marina Marinković u svom članku: navodno žena mužu viče „ti“, a dok ga zove, onda viče, po imenu, kako mu je ime: O Mičo, o Števo, o Mikula. Il ako mu divani mazna onda: o brate, o brajo; jedan drugom reče: ajde, sad č emo se mi dva pobratt, il cure: ajde seko da se mi dvije posestrimo. Iz ovoga su primjera vidljivi relacijski morfemi za jedninu muškoga roda -o, -e. Pojavljuje se i morfem -a koji je karakterističan za nominativ. Sljedeći primjer je „iz umetnutih oblika usmene književnosti koji nisu dijelom integralnoga teksta“ (Marinković, 2022: 407): sveti Ilija pita Boga: Bože, kad će bit moj imendan; Ej Slavonija, zemlja plemenita. „Izostanak gramatičkoga morfema -o u potonjemu primjeru zorno ilustrira gubitak morfološke posebnosti vokativa jednine, svojstven kajkavskome narječju.“ (Marinković, 2022: 407–408)

Što se tiče zamjeničko-pridjevske deklinacije, u muškome i srednjemu rodu jednine očuvan je nastavak -og(a) u G i A (*iz jednog i drugog kraja, stuku kiselog i plavog kamena, iz drugog sela*). Prema Ivi Lukežić (2015:239), nastavci za muški i srednji rod jednine genitiva i akuzativa u općeslavenskome sustavu glasili su -a-jego (G) i -u-jemu (A). Kako Lukežić objašnjava, paradigma pridjevske sklonidbe se u 14. i 15.st., nakon fonoloških promjena u starojezičnom razdoblju, značajno približila paradigmi zamjeničke sklonidbe. Približavanju tih dviju paradigmi pridonijelo je i uspostavljanje određenog i neodređenog lika dijela zamjenica. Sve to događa se u srednjojezičnom razdoblju. To razdoblje obilježeno je dokidanjem morfoloških procesa (dvojine kao gramatičke kategorije, štokavskoga sinkretizma itd.) Međutim, „zadržava se razlika po palatalnosti među nastavcima u jd. m. i s.r. u G i A -oga, -ega: *božjega, dobroga*.“ (Lukežić, 2015: 240)

Zanimljiv je oblik pokazne zamjenice: *iz otija (kuća), z otim, z otima, do ote polovce, na vr ote daščice*. U jednini i množini ženskoga roda u G pridjeva pojavljuje se nastavak -ija: *od putnjija vrata, iz našija šuma. Kuće su kod nas obično drvene, zidanija kuća kod nas nema*. Isti nastavak primjetan je i u G jd. m.r.: *od domaćija majstora*: „polazni je x (u nastavku -ix) zamijenjen sonantom j uz koji je potom vezan imenički relacijski morfem /-a/.“ (Marinković, 2022:404)

U analiziranu tekstu također je primjetno razlikovanje određenog i neodređenoga oblika pridjeva (*fertun je biel od platna : kad je bieli fertun onda se kroji iz platna, baršun je izopaka crljen, a izlica crn : to je rubac kaj ženjski za glavu, al uvijek samo crn(i)*). Iz priloženoga zaključujem da se neodređeni oblik pridjeva koristi pri prvom spominjanju nekog sadržaja odnosno kada je nešto novo i nepoznato. Sukladno tome, određeni oblik pridjeva koristi se ukoliko je ta imenica u tekstu već spomenuta, odnosno ukoliko je o tom sadržaju već bilo riječi u tekstu. Kajkavska uporaba određenog i neodređenog oblika pridjeva nije potvrđena.

Govoreći o glagolskim vremenima, inventar je morfema za tvorbu prezentskih oblika u jednini: 1.-m 2.-š 3.-e, a u množini 1. -mo 2.-te 3.-eju, -edu, -iju, -u.

To ijedu bogci koji nemožeju do šence i raži. (3.1.mn, prezent)

Kad svi solite idem i ja. (2.1.mn.,prezent, 1.1.jd, prezent)

Uzme i on soli. (3.1.jd, prezent)

Glagolska prošlost u jeziku Rukopisa izražena je dvama glagolskim vremenima. U velikom dijelu Rukopisa prisutan je perfekt (*Negda su žene same minjđuše pravle; Kad je šlinga izišla, pokonji Joso Poznanov je mam složjo pjesmcu*). U jeziku Rukopisa očuvan je imperfekt i to najvećim dijelom u 3.licu množine (*Ako još nije dobro opaljeno postrovaše* i aorist *rubacu pripaše žnjorom*). Pluskvamperfekt nije zabilježen.

Buduća radnja izriče se futurom, koji se tvori skraćenim oblikom svršenog prezenta glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim, odnosno futurom II.: *nebum ja, nebu sav gotov, bute gospodarle, buju šlisala, buju kuvali, buju trošli*. No to nije jedini oblik futura u analiziranome tekstu. U tekstu je zabilježen i futur I. koji se tvori nesvršenim oblikom prezenta pomoćnoga glagola *htjeti* i infinitiva glagola koji se spreže: *pomriet ćemo mi od glada, dojt ćeš*.

Kondicional je također zabilježen te se tvori oblikom *bi* u svim licima jednine i množine i glagolskim pridjevom radnim (oblici *bih* u 1.l.jd, te oblici *bismo* i *biste* u 1. i 2.l.mn. nisu zabilježeni) te su neki od primjera: *jer bi vatru dobjo, sakrile bi se koze, jer bi diete umrlo*.

U tekstu su zabilježeni i primjeri glagolskoga priloga sadašnjeg: *držec u ruki, iduc ravno k outaru*, dok glagolski prilog prošli nije zabilježen.

Također i na kraju ovoga poglavlja rezimirat ću koja su od svih ovih značajki tipična štokavska, a koja tipična kajkavska morfološka obilježja. Tipična štokavska morfološka obilježja su upitno odnosna zamjenica *što* i svi prilozi koji ju sadrže, nastavak *-a* u G mn. imenica, sinkretizam L, D i I u m.r. množine, umetak *-ov/-ev* kod imenica koje ne završavaju palatalom, čuvanje nastavka *-og(a)* u G i A jd. m. i s.r., korištenje oba futura.

Tipična kajkavska morfološka obilježja su G zamjenice *što* koji glasi *česa*, izostajanje umetka *-ov/-ev* u množinskim oblicima m.r. kod imenica koje završavaju palatalom, korištenje nominativa na mjestu vokativa.

I u morfologiji je primjetna osjetna prevlast štokavštine.

8. Leksičke značajke jezika Rukopisa

Osim fonologije i morfologije, zanimljivo je proučiti i leksik analizirana teksta.

Rukopis naime obiluje turcizmima. *Avlija, hambar, taraba, barut, pamuk, čizme, žep, torba, krevet, kava, pekmez, tepsija, duhan, rakija, badava, kalup, kesa, bubreg, đuture, taban* samo su neke od mnogobrojnih riječi iz teksta koje potječu iz turskoga jezika. Turski jezik (uz latinski, njemački i talijanski) je štokavskom narječju bio jezikom posrednikom te iz toga proizlazi pretpostavka da je štokavsko narječje jezik posrednik za primanje turcizama u druga dva hrvatska narječja. (Vranić, Zubčić, 2013:106–107)

Osim turcizama, u tekstu je i mnoštvo hungarizama: *beteg, baršun, guber, lopov, sara, gulaš, šaš, varoški, šaraf*. Germanizmi su također prisutni: *tajflcajg, cajga, cigla, šparali, cajta, cugovima, šlajfersku, drotara, farbe, fleki, flaše, friško, šlag, štofa, štofastog, štrudne, veša*. „Germanizmi i hungarizmi koji se pozajmljuju s dolaskom austrougarske vlasti na ovo

područje (1878.-1918.), uglavnom su leksik za kućne potrepštine, nošnju, prehrambene proizvode, tehniku i administraciju.“ (Šimić, 2021: 331)

Leksem *vušoljnjak* u tekstu se rabi umjesto standardnojezičnoga leksema *uže*. Umjesto *mise* koristi se leksem *maša*. „Dijakronijski gledano, leksik slavonskoga dijalekta i kajkavskoga narječja je slojevit. Neki slojevi sežu u praslavensko doba pa i dublje. Leksik novijega postanja temeljen je na nasljeđu, a u obama se idiomima uočavaju slični tvorbeno-semantički obrasci po kojima je nastao.“ (Maresić, 2006: 33)

U tekstu odabranih poglavlja Rukopisa pronađeni su brojni leksemi koji pripadaju tom starom leksiku slavonskoga nasljeđa, a odnose se na temeljne značenjske skupine: čovjeka i dijelove tijela, rodbinske odnose, mjerenje vremena, raslinje, životinje, poljoprivredu i gospodarstvo. (Maresić, 2006: 33) Primjeri iz teksta: *glava, ruka, noga, koljeno; muž, žena, otac, sin, majka; dan, zoru; grabovog, jasinovog, rast, bukva; vuci, lisice, miševi, štakori, kokoši; lopata, grede*. Također, postoji i leksik koji je isključivo karakterističan za zapadne južnoslavenske i zapadnoslavenske jezike. Dakle radi se o leksemima najčešće potvrđenima u hrvatskome, slovenskome, češkome i slovačkome jeziku. Primjeri iz teksta za takav leksik: *cucak, vrtat, žgance*. Osim takvoga leksika, u literaturi (Maresić, 2006: 33) je poznat i leksik koji je isključivo karakterističan za hrvatski jezični prostor. Radi se naime o zajedničkom štokavskom, kajkavskom i čakavskom starohrvatskom leksiku. Taj je leksik danas uglavnom nepoznat inovativnim hrvatskim govorima, ali ima brojne potvrde u djelima starih hrvatskih pisaca svih triju stilizacija. (Maresić, 2006: 33) Od takvoga leksika u tekstu pronalazim leksem *tekuti* u značenju kokošje uši: *Tekuti i vuši na piljima, mažu z gusjom mastjom, glavu i vrat nali e pa pocrkaju vuši*. I naposljetku „zajednički leksik koji je karakterističan za slavonski dijalekt i kajkavsko narječje.“ (Maresić, 2006: 34) Od takvih leksema u odabranu korpusu su zabilježeni: *pocjek* (kućni prag), *šenične posije* (mekinje), *betvo* (stabljika, svaka pojedinačna biljka u skupini), *žmikat* (cijediti), *luknja* (rupa).

„Znatne se podudarnosti između slavonskoga dijalekta i kajkavskoga narječja uočavaju ne samo u čuvanju tradicijskoga leksika već i u razvoju sličnih tvorbenih i značenjskih odnosa. Tako su primjerice u govorima obaju idioma potvrđene tvorenice i istoznačnice: *ranjenik* (*hranjenik, uhranjena svinja*), *kosišće* (*poluga na kosi*), *bogac* (*siromah*), *guba* (*gljiva*).“ (Maresić, 2006: 34) One su zabilježene i u odabranu korpusu: *za štalom je bijo koc za ranjenike; rukunce za kosiše; pa eto danas nosi svaki bijo bogac il Bogataš kaput; osušli zatim dobro iztukli i guba je gotova*.

Jezik odabrana korpusa obiluje leksemima sa sufiksom *-njak*: *banjak, tešnjak, prnjak, kušnjak, mišnjak, krovnjak, borovnjak, napršnjak, pepeljnjak, drvnjak, cievnjak, ganjak, gusnjak, vušoljnjak, ribnjak*. „Velika grupa tvorbi s ovim sufiksom ima kao osnovu imena biljaka i životinja, dok izvedenice označuju mjesto gdje tih biljaka i životinja ima: 1. a) *ribnjak*: 'mjesto gdje žive ribe', *mravinjak*: 'mjesto gdje žive mravi', *žabnjak*, *osinjak*, *golubinjak*, *zvjerinjak* itd. 1. b) *povrtnjak*: 'mjesto gdje raste povrće', *ružičnjak*: 'mjesto gdje rastu ruže', *cvjetnjak*, *kupinjak*, *jagodnjak* itd.“ (Žepić, 1970: 106)

9. Ulomci iz teksta

U ovome odlomku priložit ću nekoliko ulomaka iz analiziranoga teksta kako bi uvid u analizu fonoloških i morfoloških značajki bio potpun.

Naše žene prodaju iz med sebe jedna drugoj ruba□e, al to nekupuju one koje se brigaju ako predva i platna. nego one kojima se uci□e prest, pa k' maju za što kupt, i sluškinje. Doma□i ljudi rietko kupuju ruba□e za se, to rade samo sluge, i oni koje nema tko opravljat, n.pr. stari ljudi koji su prez žena i oni koji ra□e kupiju, nego se mu□e s predvom. Muški par ruba□a, od lanene osnove z pamukom potkane, izra□ene kaj kod mladija ljudi košta, po tri forinta, a svetošnje i □eter forinta, Ženjska ruba□a, ople□e, i fertun i sve skupa. svagdašnje koštaju pet forinti, a svetošnje konj□ene, šest forinti, a ako su izra□ene i izcifrane, koštaju sedam forinti. Naše žene i gotovo platno prodaju, na riefie i metre.

Stoljnjak. tkeju iz najfinije kudelje osnovu spredu iz finije, a za potkivat iz postije. Stoljnjak je u dvi pole duga□ak kako stol uapovieda, nešaraju ga nikako. Ru□nike proste tkaju z platnom kad se platno po□imlje i dogotavlja ostaju rese što se nemože pttkat, tu našaraju z pismom, po jedan pedanj duga□ko, iz takvog komada izidu dva ru□nika, jer se pola razreže na pol pa se krajevi sastave tako da reze dojdju na jedan i drugi kraj a bielo na sredinu, u sredini na sastavu znaju prišit komadi□ špica prst širokija il ga gažvaju, i prepljetu z koncem.

Kukuruzna kaša se kuva na vodi vru□oj, kaša je krupno zemljeta kukurza, presijana, i izpaivana zasiplje se u lonac i mieša, bolje da je pririetko nego pregusto. Kad se skuva skine se u zdelu i sad se istom za□ini, za za□in sprže crljenca luka na masti pa poliju kašu.

Prosenka kaša se kuva i začinja kaj i kukuruzna. Nekoji među kašu u većeer moćt, pa ju u jutro kuvaju, moćena kaša se bolje i brže skuva. Eldova kaša zasiplje se u vruću vodu kuva se, dok se skuva napravi se zacver od brašna masla i luka, pa se zaćini.

Gra se kuva, kad se pokipi, nadolije se, dok se opet pokipi, napravi se zafrig od brašna i masla, pa se zaćini, to je gra z juvom.

Gra na zobanje se ije samo na post a ije se i ove dane, kako se kome zaštije, gra se skuva, juva se ižnjeg izciedi osoli se pa je gotov, koj će finije taj gazamasti z mastjom il uljem. k´tomu ga zaociti.

Grazelje: metne se gra kuvat, kad se skuva metne se u njeg zelja pa se opet kuva. dok se skuva zaćini se, slanna se nareže, dok se precvre ćvarki se stišću luka crljenca se nareže, žlicu brašna se nasiplje dok se to precvre z otim se zaćini, a zaćinja se ovako: med zaćin u tiganju nameće se kuvanja, sve skupa se zmieša pa opet skine u lonac.

Štiefanje. Štiefanje je Starom selu na jugu jedva fertalj vure daljeko. Ono je istom kaj Staro selo pruženo po gredi od jugoiztoka, prema sjeverozapadu, celo selo je naseljeno nuz put lijevo i desno. Liep i slikovit pogled je od sjevera na Štiefanje, selo je liepim redom složeno nuz put. Kuće se šarene između voća. Ko golubovi, a sliku krasí i završuje cierkva, koja je u sired sela i dosta visok liep toranj. Obaj sjeverni kraj dobiva liepu sliku i time što su državnom cestom koja ide iz Belovara kroz selo u ćazmu i moslavinu, nanizani, liepi visoki jabljani, u liepom redu, ko stražari, te je jabljane do zasadt negdašnji obrstar Filipović, za kojega stari ljudi pripoviedaju, da je podieljo nešto batina, dok je siljo ljude da orju u široke sloge. Kadšto od starog sela, tako i iz Štiefanja otvoren je liep vidik, na daleko i široko, će ti oku nesmeta ništa tjo do kalniške i zagrebaćke gore. U sried sela je dosta velka ledina oko koje su nanizane najljepše kuće u selu. Tu je škola, cierkva, i farof, župni stan, ledna je ukrašena z liepim redom lipa, koje su posaćena oko nje. Na pol ledne je „dibok zdenac, nakrit to je najveći i najdiblji zdenac u ovoj okolci, dibok je do 36 metri. Na toj ledini je i selska patrolana. Bivši ućitelj g Medved je dosta poljepšo selo, jer je jednom i drugom stranom sela izpred kuća zasaćeno u red, razno voće, i drveće, njegovom brigom. i trudom. Sredina Štiefanja je na najvišem mjestu, još višje mjesto su polje vujancit Kozare. Stari ljudi pripoviedaju, da su iz Kozara vidli Zagreb, na mjernikov rešpeti. (to je bilo onda dok je mjernik mjerjo gruntove ovuda) kažu da je mjernik pripoviedo. Da je vićo na rešpeti će vlaškom uljcom kola prelaze u Zagreb. Iz tija kozara vidi se Garić gradina prostim okom Cierkva je u sried sela, opasana je jakim zidom, onom placu što je oko cierkve, vele cintor. U

zidu su zezidane bolte iz nutra, za sjedet. Dvoja vrata vode kroz zid u cintor, i cierkvu, jedna mala od farofa, a druga velka u dva pera kruz kapelcu u kojoj je iz lieve strane unutra idu□ kip Majke Božje, ljudi joj vele Majka Božja putni□ka, a iz desne sv; Rok. Kip sv: roka bijo je u Lamina□kima vinogradima u maloj kapelci. pošto su pastieri ošteli kapelcu, a iz kipa pravli svakojakve norje, do ga je bivši župnik Hiter preniet u cierkvu, a kapelcu razrušt. Sadašnji župnik je napravjo kapelcu iz desnog kraja, na farni trošak, i u nju smjestjo kip sv; Roka. Naša cierkva je zidana u razna vremena, zezidana je u spodobi križa, ima u njoj pet outara.

Oct naši ljudi □elaju od sirutke i od vo□a. Naliju sirutke. (negda su u zadrugi gazdarce imale veku štucku u kojoj su oct pravle. Nalijale su u štucku sirutke, pa ju deli na toplo mesto da se ukisa. Z otom sirutkom su octli šalatu, gra i drugo koje šta. Nametali su koma, iz kace, dok su vino, oto□li u octenjku. (octenjka je; ni kaca jer je zadrta, ni lagav, jer je pod daljnji tal širja pod gornji vuža, ve□ je mertuk napravljen samo za oct, na gornjem denu su vrata □etverouglasta, na vrati je poklopac, koji ima na seb kvrgasti klin za kojeg se prima kad se poklopac vadi,) nalijali vode na kom, u vodu su metnuli malo kvasa da se ukisa.

Mala djeca u ziba□i, povijaju se u povoje od platna (od starija ruba□a) i u ponjavce. A kad ve□ drže diete na rukam i nosaju ga, oblieku mu malu ruba□ku, koja je ostrage razparena, ima male rukav□e. Oko vrata je mesto ogoriela, po dva prsta širok ogorelj□ narozan, strage kod vrata su sveze, skojima se ruba□ka sveže. Na glavi nose vunenu kapcu, kupovnu, kapca pokrije svu glavu odzgor, strage i sastrane. Izpod brade se sveže da ne izpane. Kad djeca preode onda kroje mužkomu mužku, ženjskomu ženjsku bedu, muška beda ima ogoriel oko vrata, naprvo razporak do pol trbuva, gore gumbi□ il sveze, š□im se zakop□i ruba□ka, rukavi nemaju na kraju, ogoriela, ni nabora, ve□ samo porub.

Svaki skoro □ovjek, koj je prešo 40 godina, zna bilježt. da se je negda vatra s kremenom izkresivala. Vatra se je ložla ovako: kad su išli pe□ ložt, uzeli su lu□a (lu□ tešu s švarbom od grabovog il jasinovog oblikovog tešnjaka,) slame il tusja□e kremen ognilo, i glivu.(a vele i gubu) kremen su metnli na glivu. pa tukli z ognilom po kremenu. Tako dugo dok se nije gliva upalla od iskri koje su frcale iz kremena. Kad se je gliva upalla, deli su ju u slamu il tusja□u pa puvali tako dugo dok nije planlo plamenom, sad su lu□ strgali na komade upalli, imetnli na zglavje, na to su nametali sitnija suvija drva, a na to krupnija, kad se je vatra upalla, i razgorela, nametali su mala i krupnija drva. Da naviek neizlažu vatre, imali su u kunji criepuju ko velki poklopac, bijo je okrugal od zemlje na vru je imo priru□aj za što se je primalo pod tu criepuju su nagnli vugljenja i razjarenija ogaraka; u jutro su samo uklonli

criepuju razgrnli jaru pa nametali luča i sitnija drva i vatra je gotova, druga je nikako nisu vatre zapaljivali neg tako. Šibce su došle knam pred 40 godina, donieli su ji najprvo talijani što po seli trže skojeim, to su bile vatrenjke, kaj današnje od finija puckaljica, potla su izišle ovakve vatrenjke kakve su danas al samo male, nije bilo u njima 15-20 šibica, glave su bile il plave il srebrene, potla su izišle crljene i paklni ovako velki kako su i danas, takve su i danas. Danas se vatra upaljiva samo z šibcam u kučnoj peći loži se ovako: natrgaju suvog luča, upaliju ga i metnu na zglavje na njeg sitno nacjepukanija drva, za tim krupnijija i vatra je gotova. Pastieri na paši lože ovako: nakupe znietja, od suve ebele trave, metnu na zemlju komad debelog drva, to je zglavlje, na to metnu znietje, tako da je jedan kraj na zglavlju, a drugi na zemlji, znietje se podpali sšibcom, sad se strga i trpa na plamen sitno suvo granje pa sve deblije, drva se neslažu u red, nego na prekriži kako koje na rpu, kad je rpa velka onda se i osavljaju.

10. Zaključak

Jezik odabranih poglavlja teksta Staro Štefanje predstavlja rezultat međuutjecaja kako štokavskoga tako i kajkavskoga narječja. Na fonološkoj, ali i morfološkoj te leksičkoj razini ova dva sustava interferiraju te se to ogleda u govoru: mnogi leksemi prikazuju novo stanje u slučaju skupa *št: *dvorište, gnojište*, ali supostoje i leksemi koji čuvaju staro stanje: *dvorišće, ognjišće*. Umetak *-ov/-ev* je isto tako u nekim primjerima prisutan, u drugima izostaje. Refleks jata (u dugim slogovima ijekavski, a u kratkim jekavski) također je značajka štokavskoga narječja kao i korištenje obaju futura, ali pripadnost i utjecaj kajkavštine ogleda se u, primjerice, „razvoju *iz- u ze- (*zebrali, zešiju*), reliktu palatalnoga *r (*zaorju*)“ (Marinković, 2022: 402), korištenju protetskoga v. U analiziranu tekstu štokavski sinkretizam nastavaka za množinske oblike D, L i I triju rodova prevladava, ali prisutne su i potvrde koje upućuju na razliku nastavaka u množini tih triju padeža, prije svega u ženskome rodu. Na leksičkoj razini tekst vrvi turcizmima koji su karakteristična značajka štokavskoga narječja, ali i hungarizmima koje povezujemo uz kajkavsko narječje te germanizmima koji su sastavni dio obaju narječja. Zaključno bih utvrdila kako se radi o jeziku mjesta u kojem uglavnom prevladavaju štokavske osobitosti i značajke, ali je osjetna kajkavska geografska blizina i utjecaj koji se potom ogleda i u jeziku odabranih poglavlja Rukopisa.

11. Literatura

1. Badurina, Lada, *Padeži i komunikacija*, Sintaksa padeža - Hrvatski sintaktički dani 2 / Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; Filozofski fakultet Osijek, Zagreb, str. 1–14, 2010.
2. Feletar, Dragutin; Frančić, Anđela; Horvat, Joža, *Zbornik za narodni život i običaje*, Knjiga 62: Josip Tomec, Zagreb : Virje: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), 2021.
3. Ježić, Milka, *Štefanjski kraj*, u: *Štefanje 1242-1992*, Spomen-zbornik 750. obljetnice crkve sv. Stjepana u Štefanju, ur. Nikola Majcen, 5-8, Štefanje, 1992.
4. Lisac, Josip, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskoga narječja i hrvatski govori torlačkoga narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
5. Lončarić, Mijo, *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
6. Lončarić, Mijo, Zečević, Vesna, *Štokavsko-kajkavski odnosi*, Hrvatski dijalektološki zbornik, 14 (2008), 25–32, 2005., Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
7. Lukežić, Iva, *Zajednička povijest hrvatskih narječja: 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb, 2012.
8. Lukežić, Iva, *Zajednička povijest hrvatskih narječja: 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb, 2015.
9. Maresić, Jela, *O slavonsko-kajkavskoj jezičnoj isprepletenosti*, Riječ: časopis za slavensku filologiju, 1, 31–36, Rijeka, 2006.
10. Marinković, Marina, *Sintaksa padeža u jeziku Rukopisa Nikola Novaković: Staro Štefanje 1903.-1904.*, Širinom filološke misli, Zbornik u čast Diani Stolac / Morić-Mohorovičić, Borana; Vlastelić, Anastazija (ur.). Zagreb - Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada - Filozofski fakultet u Rijeci, str. 391–403, 2022.
11. Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja, Turcizmi u frazemima hrvatskih govora, *Filologija*, br. 60, str. 103-145, 2013.
12. Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja, *Povijest hrvatskoga jezika*, 5. knjiga: 20. stoljeće – 1. dio: *Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. st.*, Croatica, Zagreb, 2018.

Internetski izvori:

1. Hrvatska enciklopedija, *Kajkavsko narječje*, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29817>, preuzeto 28. veljače 2023
2. Junger, Marina, *Nikola Novaković: Pisana riječ za buduće naraštaje*, Gradska knjižnica Čazma, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=342565, preuzeto 22. ožujka 2021.
3. Lončarić, Mijo, *Kajkavski vokalizam*, Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 20 (1), 115-135, <https://hrcak.srce.hr/69284>, preuzeto 28.4.2023.
4. Marinković, Marina, *Fonologija i morfologija istočnogoranskih kajkavskih govora*, Filozofski fakultet u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, 2015., <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:704132>, preuzeto 22. ožujka 2021.
5. Šimić, Marinka, *Leksički arhaizmi u nekim zapadnoštokavskim govorima*, Staroslavenski institut, br. 7, 2021, str. 325-360. <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2021.7.325>., preuzeto 17.03.2023.
6. Žepić, Stanko, *Izvedenice sa sufiksima za tvorbu mjesnih imenica*, *Jezik*, 18 (4), 105-114., 1970. <https://hrcak.srce.hr/78518>, preuzeto 28. ožujka 2023.

12. Sažetak i ključne riječi (na hrvatskome jeziku)

Ovaj završni rad tematizira jezik odabranih poglavlja Rukopisa *Nikola Novaković: Staro Selo Štefanje 1903.-1904.* odnosno fonološku i morfološku razinu odabranih poglavlja. Cilj rada bio je utvrditi pripadnost jezika odabranih poglavlja ovoga Rukopisa dvama hrvatskim narječjima: kajkavštini i štokavštini. U radu se opisuje povijesni kontekst nastanka Rukopisa te ostale povijesne okolnosti vezane uz njegovog autora, njegov život i rad. Glavnina rada ipak je posvećena analizi vokalizma, konsonantizma, deklinacija, glagolskih vremena

odnosno analizi fonologije i morfologije jezika odabranih poglavlja Rukopisa. U radu se također utvrđuju osobitosti leksičke razine jezika odabranih poglavlja spomenutog Rukopisa. Osim toga, rad sadrži i ulomke iz Rukopisa.

Ključne riječi: štokavština, kajkavština, Staro Selo Štefanje, Nikola Novaković, fonologija, morfologija

Sažetak i ključne riječi (na engleskome jeziku)

This paper examines the language in manuscript *Nikola Novaković: Staro Selo Štefanje 1903.-1904.* More specifically it examines it on phonological and morphological level. The aim of this paper was to affirm whether the language of this manuscript is a part of two croatian dialects: kajkavian and shtokavian. In this paper the historical context behind this manuscript is being described as well as the circumstances regarding the author, his life and his work. The main body of the paper is focused on analyzing vocalisms, consonantisms, declensions, verb tenses on in brief, the phonological and morphological language analysis of the manuscript. The paper also determines the peculiarities of the lexical level of the language in the manuscript. There are also excerpts from the manuscript present in the paper.

Key words: shtokavian dialekt, kajkavian dialekt, Staro Selo Štefanje, Nikola Novaković, phonology, morphology